

הקדמה

לפני ארבעים שנה פרסם הלל הלקין ספר קצר בשם "מכתבים לידיד יהודי באמריקה" – וטלטל את יהדות ארצות-הברית.

בספר מתפלמס הלקין, בסדרת מכתבים שהוא כותב לידיד אמריקני יהודי, עם כלל הזרמים היהודיים בארצות-הברית. טענתו העקרונית היא שהציונות נותנת את המענה הטוב ביותר, ולמעשה היחיד, לאתגרי המודרניות והטמיעה בגולה. עבור יהדות אמריקה, שגם הציונים בה רואים עצמם כמסייעים ליהודים אחרים יותר מאשר כמי שצריכים לעלות לישראל בעצמם ולמענם הם, זו הייתה קריאת תיגר קיומית ממש.

הספר כתוב מנקודת מבט אישית וכנה מאוד – הלקין עצמו עלה לישראל בתחילת שנות ה-70 – אך הוא גם שופע בעובדות ומתפלמס באופן אינטלקטואלי מעמיק. הצלחתו הגדולה מעידה על העצב היהודי החשוף שהלקין נגע בו בקרב כלל הזרמים – ולמען האמת גם בקרב חלק מהמגזרים בישראל.

הספר תורגם לעברית ב-1979 בהוצאת עם עובד, וקריאה מחודשת בו מגלה כי רבות מתחזיותיו הקודרות של הלקין התממשו. אין ספק שהוא זיהה חולשות אמתיות של החיים היהודיים, הן בגלות והן בישראל.

מכיוון שרבות מטענותיו של הלקין נותרו רלוונטיות ומאתגרות, אנו מפרסמים את המכתב הרביעי בספר, העוסק בעיקר בשאלות של אמונה, זהות והמסורת היהודית בקרב הזרמים השונים, וכולל דיון חריף בזרמים הרפורמיים והקונסרבטיביים. הלקין עצמו – כפי שהוא מספר – הוא חילוני שגדל בבית אורתודוכסי, כך שביקורתו מעניינת במיוחד.

אנו מודים להוצאת עם עובד על הרשות לפרסם את הפרק, וממליצים על הספר המלא.

מכתבים לידיד יהודי באמריקה – מכתב רביעי

הלל הלקין

זכרון יעקב

8 בינואר, 1976

א' היקר,

בתקופתנו, לא-אחת יקרה שאדם אשר התחנך בבית דתי ואחרי-כן אימץ השקפת-עולם חילונית, חוזר אל הדת, לא משום ששב אל אמונת נעוריו או אל דפוסיה הבוגרים (שכן אין זה קל לשוב כיום אל אמונה כזו מתוך יושר אינטלקטואלי), אלא משום שכל האפשרויות האחרות לשוות טעם לחיים כבר מוצו, ואילו חיים נטולי טעם ומשמעות הריהם חזות קשה ביותר. מן הדין להתייחס באהדה אל אדם כזה, שכן כמיהתו מעידה על אצילות-הנפש. אך דווקא משום שאני רוחש לו כבוד, יש לטפל במקרהו בצורה ראויה, דהיינו, כפי שמטפלים בכל התחמקות והשתמטות.

האם טיעונך לא הגיע לשלב הזה? דומה כי עלה בידי לשכנע אותך ששורשן של הסגולות החילוניות של יהדות התפוצות בזמננו (על תכונותיה הרעות ביותר מוטב שלא להרחיב את הדיבור), מבחינה תרבותית והיסטורית אינו יהודי במיוחד, ואף אין בכוחו ליצור בעתיד כל דבר שהוא שאפשר יהיה לראותו כיהודי מובהק. טענתי שרעיון קיומה של תרבות יהודית חילונית בגולה אינו מתקבל-על-הדעת; אחרי שהירהרת בדבר, הסכמת אתי. האם אתה מרים ידיים ומודה כי הובסת בוויכוח הנטוש בינינו? לא מיניה ולא מקצתיה. כמו החוזר-בתשובה שלנו אתה נסוג אל נקודת-המוצא. אם ערכים חילוניים לא יצילו את הגולה, כי אז לפי גישתך יעשו זאת, אולי, ערכים דתיים: קודם-כול, מפני שהם יספקו לחיי הפזורה את התוכן הדרוש לה כדי להבטיח את קיומה הפנימי, ושנית מפני שהם יעניקו צידוק להמשך קיומה של הגולה במקביל לקיומה של ישראל, הואיל והתרבות היהודית הדתית עשויה לפרוח שם כפי שלעולם לא תוכל לפרוח בישראל.

חציו השני של הטיעון הזה נחלק גם הוא לשניים. הראשון מנסה להפילני בפח שכריתי לעצמי. הרי הדגשתי, לטענתך, כי המשבר בחיים היהודיים המודרניים, אשר הציונות משיבה עליו, לא היה ביסודו אלא משבר דתי, דהיינו התמוטטות המסורת הדתית אשר העניקה ליהודים את זהותם. והנה דווקא משום שקיומה של תרבות יהודית חילונית בגולה אינו אפשרי, אתה טוען, נאלצים יהודי התפוצות להתמודד עם משבר זה באורח ישיר יותר מן הישראלים, היכולים להתחמק ממנו או להימנע מלפתור אותו. מדוע? משום שהישראלים חיים במדינה המציעה להם זהות יהודית אלטרנטיבית, באפשרה להם להיות אזרחים חילוניים במדינה יהודית. ייתכן שהסתפקות באלטרנטיבה זו אינה אלא אשליה (כפי שאתה סבור), אך כעת היא עונה היטב על הצרכים. ליהודי התפוצות, לעומת זאת, אין אופציה כזאת: או שהם מוצאים אפשרות להגדיר עצמם לפי אמת-מידה דתית, או שאינם יכולים להגדיר עצמם כיהודים מכול וכול. פירוש הדבר עלול להיות כי רוב יהודי התפוצות יבחרו בדרך השנייה ויתבוללו. ברם, לאלה הדבקים בחזקה ביהדותם, לא נשאר ברירה אלא להמשיך ולהתמודד עם היהדות על צורותיה הדתיות, מתוך שאיפה לסגלן לתנאי זמננו. כפי שאתה אומר בעצמך:

אין אנו יכולים לוותר בקלות-ראש כמוך על ההלכה, על בית-הכנסת, על התפילות, על המחזור המקודש של השנה היהודית – בקצרה, על אלפי שנות אמונה יהודית וקיום מצוותיה; גם איננו יכולים לייחס את כל אלה לאיזו תקופה נשכחת בתולדותינו, בטרם פקדנו המבול החילוני, שכן זה המסד היחיד שעליו אנו יכולים לבנות. מבחינה זו ייתכן שדלותנו היא מקור עשרנו.

מי יהיו לומר, שמתוך ההתמוטטות הזו שאתה מדבר עליה לא יעלה בידי שרידי יהדות הפזורה לעצב מחדש את היהדות באופן שתהיה עשירה ורגישה די הצורך כדי לשקף הן את מיטב המסורת שלנו והן את הווייתנו האנושית כבני העידן המודרני? ואם כך הדבר, אין זה מן הנמנעות כי ביום-מן-הימים, כאשר החברה הישראלית תעמוד על אופיה הבלתי-מניח-את-הדעת של הזהות היהודית החילונית לעילא, היא תפנה לגולה כדי לקבל ממנה השראה וכיוון, ואף תהיה אסירת-תודה לה על שקיבלה על עצמה את המשימה הזאת.

אתה מצייין שלסיכוייה הטובים יותר של הדת בגולה יש סיבה נוספת. החברה הישראלית, אתה מסביר, נחלקה לפי קווי-תיחום המפרידים בין מיעוט חרדי מובהק לבין רוב חילוני מובהק, אשר הקשר ביניהם רופף, ואילו החיכוך גדול. אולם קיטוב זה איננו מדאיג בשום פנים את הממסד הדתי או את הממסד החילוני, כלומר, את הרבנות ואת המדינה; אדרבא, שני הצדדים רואים אותו בעין יפה: הרבנות – משום שבמצב הנוכחי ניתן לה מונופולין על החיים הדתיים, והיא מוכרת רשמית כגוף שבידו הסמכות לפרשם ולהוציאם אל הפועל; והמדינה – משום שדעתה נוחה מכך שהמרץ הדתי מתועל באורח בטוח אל חיק ממסד מאורגן, אשר אפשר לסמוך על תמיכתו הפוליטית הניתנת תמורת טובות-ההנאה התיאוקרטיות המוענקות לו. וכך קיימת, כדברייך –

ברית לא-קדושה בין השתיים, שעל-פי חוקיה מכורה היהדות לזנות פוליטית ומשלימה עם התאבנות רוחנית, כדי לספק את האינטרסים החומריים שלה. דומה הדבר כאילו הציונות המדינית, ילידת הקונפליקט שבין התיזה של המסורת לבין האנטי-תיזה של המודרניות בחיים היהודיים, החליטה להנציח את האנטגוניזם הזה ולהבטיח כי לא תימצא שום סינתזה אחרת פרט לזו שהיא מציעה. המפסידים מכך הם אזרחי ישראל, חילוניים ודתיים כאחד, שהורגלו לראות ביהדות מעין עסקת חבילה של הכל-או-לא-כלום, שיש לקבלה או לדחותה, ואשר לעולם לא ניתן לפתחה לשם בחינה מחודשת או כדי לשנות תכנה או לסדרו בסדר אחר. וכל זאת בשמה של המסורת היהודית, אשר בכל תולדותיה הצטיינה בכשרה המופלא להסתגל לתהפוכות העתים. משל כאילו ישעיהו הנביא, רבי עקיבא, משה דה-לאון והבעל-שם-טוב היו עשויים כולם מקשה אחת! לא ייפלא איפוא שלא נתגלו בישראל צורות חדשות של חוויה יהודית דתית, ולא היה בה זכר לניסויים יצירתיים בתחום הדתי...

בגולה, לעומת זאת, מקום שהיהדות היא בהכרח בלתי-ממסדית וקווי-התיחום בין החילוניים לבין הדתיים הם נזילים ודו-משמעיים יותר, ניתן למסורת ולמודרניות לפתח יחסי-גומלין. התוצאות, כפי שאתה מודה, אינן מזהירות; אך גם אין הן בשום פנים מבוטלות, ואף טרם נחרץ דינן ההיסטורי. בדרך-כלל הן לבשו צורה של יהדות רפורמית ויהדות קונסרבטיבית, אשר חרף כל מגבלותיה (וכמי שגדל בקהילה קונסרבטיבית אין אלו זרות לך) עלה בידן להציע מסגרת למיליוני יהודים, אשר אלמלא כן היו אובדים ליהדות, ולסלול נתיב שבו יכולה היהדות להוסיף ולהתפתח. אפילו היהדות האורתודוקסית הפיקה תועלת מקשריה עם החיים החילוניים בגולה. היכן, אתה

שואל, אפשר למצוא בקרב האורתודוקסים בישראל את הדינמיות של חסידי הרבי מלובביץ או את שיעור-הקומה של הרב סולוביצ'יק מבוססון ותלמידיו?

שבת של מדיטציה וגפילטע פיש

אולם מה שנראה בעיניך כהתפתחות הדתית המשמעותית ביותר בתפוצת ארצות-הברית בשנים האחרונות איננו קשור אף לאחד משלושת הזרמים המקובלים, כי-אם לתנועה שנקראה במקורה "תרבות-הנגד היהודית" ומקיפה קבוצות סטודנטים יהודיות מאורגנות למחצה, קומונות, חבורות, בתי-כנסת ניסויים, הוגים בלתי-פורמליים ופרסומים היוצאים-לאור על-ידי צעירים יהודים בלתי-מרוצים, אך לא אדישים. קשה לאפיין תנועה כגון זו במונחים כלליים, הואיל והיא אינדיבידואליסטית מטבעה ומתרכזת בחוויות אישיות. על חוויה אחת כזו אתה כותב:

בחודש שעבר הוזמנו לבלות שבת אחת בחברת ידידים המתגוררים בחווה לא הרחק מכאן. היו שם כשלושים איש, אחדים מהם קשורים, כמונו, באוניברסיטה, ואחרים תושבי המקום. רק מעטים מהם אפשר היה לכוונת יהודים שומרי-מצוות; האחרים היו דתיים לשליש או לרביע, או לא-דתיים כלל (ר' ואני עומדים, חושבני, אי-שם באמצעו של הרצף הזה). הגענו בערב-שבת, בדיוק בשעת הדלקת הנרות. כל משפחה בירכה בנפרד על הנרות ואחרי כן הביאה אותם אל שפת בריכה קטנה, אשר בקרבת מימיה הזכים קיימנו את תפילת ערב-שבת. התפילה הייתה מסורתית, פרט לכך שלפני תפילת מעריב קראנו קטע מתוך "ולדך" והפנינו מבטנו מערבה, לעבר השמש השוקעת, במקום מזרחה, לכיוון ירושלים, כשאנו משתחוים לכל הכיוונים בברכנו את שבת-המלכה, אשר את משק שמלתה יכולתי לשמוע באזני-רוחי, ברשרוש עלי הסתיו, מעולם לא הייתה שבת-המלכה מוחשית בעיניי כבערב הזה! אחרי-כן, בעודנו שרים שלום עליכם מלאכי השלום, חזרנו אל בית החווה, מקום שבירכנו על היין והלחם, שהוכנו מענבים וחיטה אשר גדלו בחווה, באופן שמשמעותן הפשוטה של ברכות "בורא פרי הגפן" ו"המוציא לחם מן הארץ" זכתה לפתע לתחיה. אחרי סעודה של גפילטע פיש וחזרת הוספנו לשיר זמירות ואמרנו את ברכת המזון. אחרי-כן התפזרנו איש לדרכו – מי לשינה, מי לשיחה ומי לשיבה דמומה ליד המדורה ונעיצת-עיניים בגחלים הלוחשות, עד שהללו כבו מעצמן.

יום המחרת עבר עלינו שוב באותה רוח ספונטנית וטבעית. תפילת שחרית הייתה אף היא מסורתית, אך חידוש עקרוני אחד היה בה – אשה קראה מן התורה (כשהאזנתי לה, לא יכולתי שלא להרהר בשאלה כיצד יכלה היהדות להרחיק מחצית מבני עמנו ולמנוע מן הנשים ליטול חלק פעיל בחיי בית-הכנסת עד היום הזה!), ובמקום הדרשה הרגילה הנישאת לפני תפילת מוסף קיימנו מדיטציה ממושכת, אשר דממתה הופרה באופן חפשי על-ידי כל מי שרצה להביע הרגשה או מחשבה. אחרי ארוחת-הצהרים ניתן שיעור, ומי שרצה – השתתף בו; אחרי-כן נערכה מסיבת "שלוש סעודות" זימרנו ניגונים חסידיים והקשבנו לסיפור-מעשה על הרבי מברצלב. לבסוף, אחרי שאיתרנו שלושה כוכבים בשמים (משימה לא קלה, מפני שהירח המלא כבר עלה), שבנו וירדנו לבריכה להבדלה, כשאנו מכבים את זנב הנר במימיה, כשם שהשבת כבה ואובדת בימות השבוע.

ניסוי? מעשה אקלקטי שאי-אפשר לחזור עליו בלא לשוות לו אופי של גינונים מאולצים? אפשר שהיה בכך מכל אלה. אך זו הייתה גם השבת היפה והכובשת ביותר שידעתי מעודי, שבת שבה הזמן אכן נראה היה כצוהר אל הנצח, כמאמרו של הרב הנרי. האם חוויה כזו

תיתכן בישראל? והנה, מאות אירועים צנועים כאלה מתרחשים בקרב היהודים באמריקה של היום. אני יודע שרק חלק זעיר מיהודי התפוצה שותף לניסויים כאלה בחוויה יהודית. אך כלום לא החלו כל המהפכות ביהדות על-ידי קבוצות קטנות? מה היה מניינם של חכמי הקבלה בספרד של המאה השלוש-עשרה, או של החסידים בתקופת הבעל-שם-טוב? בצורה זו של מגע חפשי ומלא חדווה בינינו, בני הפזורה המודרנית, לבין המסורת היהודית ברגעיה המשמעותיים והמרתקים, טמון, כך אני מאמין, המפתח לעתידה של היהדות – יהדות שתשאב מן הלהט ומהאידישקייט שבאורתודוכסיה ומן החירות של הקונסרבטיביות והרפורמיות; ואשר תצליח, כפי שהצליחה היהדות בעבר, להחזיר קורטוב של קדושה אל תוך הגשמיות. ויהדות כזאת תעוצב כאן, בגולה...

אכן, ידידי, הפעם אימצת את כל כוחותיך! יערות ניו-אינגלנד, הברכה שמימיה זכים, הירח המלא בשמים... "מעיד אני עלי שמים וארץ". מי יטיל דופי באופיים של עדים שכאלה? ודאי לא אני, שפעם נשבעתי בנוכחותם שאם אחיה אי-פעם בגולה יהיה זה אך ורק בחברתם הנפלאה. כמה פעמים קפצתי לברכה כמו זו של חבריך בוורמונט או בניו-המפשייר, עירום כביום היוולדי, והעצים האחוזים גווני-של-אש מעל ראשי? אפשר שגן-העדן אינו דומה כל-עיקר לחודש אוקטובר בניו-אינגלנד, אולם אם כך הוא הדבר, נמצא גן-העדן מפסיד. ועל-כן, אם-כי לא אכפת לי לגלות לך שחשתי פרץ של קנאה בקראי את מכתבך, אינני יודע על מה התקנאתי יותר – על השבת הבלתי-נשכחת כפי שאתה מתארה, או על עין-התכלת הזכה של הברכה, המתנוצצת על רקע הפסיפס הססגוני של עצי אדר ואלון. הבה נאמר בפשטות, שהתקנאתי בך על שניהם.

דרכי כנער אל הדת ובחזרה

ניתנה האמת להיאמר כי גם מבחינה דתית נגעת באיזה עצב רגיש, שעורו זע בתחושת אבידה הטבועה עמוק בזכרוני. כידוע לך ודאי, גדלתי בבית אורתודוכסי פחות או יותר וקיבלתי חינוך אורתודוכסי, אך מעולם לא סיפרתי לך כי במשך שנה או שנתיים מחיי, בין גיל שתים-עשרה לארבע-עשרה, עברה עליי תקופה של דתיות נמרצת, מן הסוג הפוקד לעתים נער בתקופת ההתבגרות. הוריי נבהלו כל-כך מקיצוניותי, עד שנתקשו להחליט אם יש להם עניין עם צדיק או עם נודניק. לא זו בלבד שהתפללתי בשקידה שלוש פעמים ביום, שסירבתי לפסוע ארבע פסיעות בלי כיסוי ראש, שמתחת לבגדיי לבשתי ארבע-כנפות אשר גרמו לי עינוי קשה כאדרת-שער זו בימות הקיץ החמים, ושלמדתי דף גמרא ערב-ערב, אפילו בערבי הקיץ הרכים, כאשר קסמי הרחוב משכוני כבחבלים, אלא שכל זאת עשיתי בנאמנות ובמסירות היאה לכוהן במקדש. וכל אותה שעה הייתי בפחד מתמיד שמא אני עובר על אחד מריבוא האיסורים המלווים את יומו של יהודי חרד, ואשר בתנאי חיי קשה היה לי שלא לעבור עליהם ממש, כשם שקשה לאדם המהלך בשדה ביום קיץ שלא לדרוך על נמלה.

קשה לתאר בפני מי שמעולם לא חווה זאת עולם זה של נער מתבגר, עולם של פסגות ותהומות דתיים. המכיר אתה את תחילתה של תפילת שחרית, כאשר יהודי כורך את רצועות התפילין על זרועו ואומר: "וארשתיך לי לעולם. וארשתיך לי בצדק ובמשפט ובחסד וברחמים. וארשתיך לי באמונה וידעת את ה'?" אני נשבע לך: כשאני עוצם את עיני ומתרכז, עודני חש בריח התפילין של סבי, שניתנו לי לחגיגת הבר-מצוה שלי, תפילין שריח של אורווה נדף מהם, כריחו של רסן. אני יכול לחוש כיצד חתכו בזרועי (ואני הידקתים חזק יותר מן הדרוש, וסימניהם נשאר חקוקים בבשרי זמן רב אחרי שהסרתים), וכיצד הרגשתי מעין התפשטות הגשמיות כל פעם שהנחתים.

"וארשתיק לי לעולם" – המלים היו יותר מוחשיות בעיניי מן הכרך שנשקף מבעד לחלוני. הייתי מאורש לאלוהים – במשפט, באהבה, בחסד ובאמונה.

הדבר לא נמשך זמן רב. חודשים אחדים לאחר שמלאו לי שש-עשרה נעשיתי אפיקורוס גמור: אכלתי טרף, עשיתי כל עבודה אסורה בשבת והפרתי את כל שאר תר"ג המצוות שהיה ביכולתי המוגבלת להפר. ואם-כי ההתמוטטות הסופית הייתה פתאומית, הנה ערעור היסודות היה הדרגתי למדי. מאז מלאו לי ארבע-עשרה שנה – הייתי אותה עת תלמיד בית-ספר תיכון מיוחד למדעים – ניהלתי קרב-מאסף עם תבונתי המבשילה, שבמהלכו נסוגתי מעמדותיי בזו אחר זו, כשאני תר ברוב יאושי אחר איזשהו מעוז תיאולוגי שיעמוד בפני התקפותיי. חושבני שבתקופה זו עברתי בבלי-דעת את כל שלבי המחשבה הדתית שעברו על עמנו מאז תקופת ההשכלה – החל באמונה המסורתית התמה וכלה בנסיונות הנואשים ביותר לרציונליזציה, לאלגורזיציה, לטיהור מסיגים ולאכסיסטינצליזציה של אמונותיי, כדי לשוות להן צורה קבילה. כל הנסיונות עלו בתוהו. נשארה בעינה העובדה הנחרצת שאבדה אמונתי באלוהי ישראל, ובלעדי אמונה לא היו גם חסד, אהבה או משפט. האירושין בוטלו. במרוצת חודשים אחרונים אלה עלה בידי, איכשהו, לאבד גם את התפילין של סבי – כיצד והיכן לא אדע עד היום הזה.

הנה כ-כך, "כל הדברים יגעים", כמאמר קוהלת; עניין זה של אובדן האמונה הדתית הוא סיפור ישן ויגע, ודאי שאינו דרמתי ביותר כשמדובר בחייו של נער מתבגר (רק מאז ימי-הביניים הייתה הכפירה נחלתם של גברים מבוגרים בלבד), כך שלא אשעמם אותך בתיאור הפרטים. בעצם, אין זה אלא סיפורה של היהדות בתקופה המודרנית. תמצא אותו, למשל, בנוסח זה או אחר, כמעט בכל יצירת-ספרות עברית רצינית שנכתבה בסוף המאה התשע-עשרה וראשית המאה העשרים, ואינני מתכוון להתחרות עמם כאן. אולם זוהי גם הסיבה שהייתי מבקש לייחס לסיפורי האישי יותר מחשיבות פרסונלית גרידא בתגובה על מכתבך. מה שאירע לי אירע למיליוני יהודים כמותי במאה השנים האחרונות, ואם נסיוני האישי לא היה טיפוסי, הרי זה רק משום שהתרחש בשנות התמישים של המאה הנוכחית, כאשר החינוך האורתודוכסי כבר היה יוצא-דופן בעולם היהודי, ולא בשנות השמונים של המאה שעברה. מבחינה זו ניתן לומר שפיגרתו אחרי זמני. ואולם דווקא משום שחוויתי מחדש, כביכול, אותה חוויה קולקטיבית שנתנסו בה רוב היהודים כמה דורות לפניי, זכיתי, כמדומני, לפרספקטיבה על היהדות, אשר אתה, שגדלת בלא קשר אינטימי עמה ולא עבר עליך משבר-אמונה ביחסך אליה, משום שבבית ובבית-הכנסת שבשכונתך לא נדרשת להאמין בדברים רבים (זו הייתה המורשת של סבא שלך), הפרספקטיבה חסרה לך.

דומני, שבגלל הרקע השונה שלנו אנו גם מתייחסים בצורה שונה אל שאלת היהדות, וייתכן שאל שאלת הדת בכלל. בעיניך זוהי אחת החוויות, או "רגעים משמעותיים" כפי שאתה מכנה אותם, אשר אדם יכול ליהנות מהם כל-אימת שהוא רוצה בכך, אם הוא מוצא שהם משמעותיים בעבורו, ואם הוא חש דחף נפשי לעשות כן. בעיניי, זוהי שאלה של הימצאות אמונה או של היעדרה, validate – שרק בכוחן להקנות תוקף לחוויות כאלה ולשלבן בעולמו הרוחני של אדם. בלא הקניית תוקף כזו החוויה עשויה אמנם להיות בעלת משמעות – בדרך פרדוכסלית, היא אף עשויה להיות בעלת משמעות רבה יותר – אך אין זו חוויה דתית במלוא מובן המילה.

"חוויה דתית" ללא אמת דתית

הבה נדבר על דברים של ממש. כאשר התפללתי, בעודני ילד, ידעתי היטב אל מי אני פונה: אל אלוהיי ואלוהי אבותיי, אשר האזין לכל מלה שיצאה מפי ועשוי היה להאזין לתפילותי אם אהיה

ראוי להן, או לפחות אבטא אותן במלוא תשומת-הלב. אני לא המצאתי את אלוהים: בעבורי הוא היה ישות ממשית, וכך הוא היה לכל יהודי מאמין בכל הדורות. אולם, כאשר אתה התפללת על שפת אותה בריכה בניו-אינגלנד – תקן אותי אם אני טועה – תפילותיך היו ללא מען, משום שאין כמעט ספק שאתה אינך מאמין באל אישי שכזה.

מדוע, אם-כן, הייתה זו בכל-זאת חוויה מרגשת בשבילך ולא חוויה לבדיית ריקה מתוכן, או במקרה הטוב חוויה טריביאלית מהנה, כמו זמרה במקלחת? אולי משום תחושת האחוה עם הקבוצה ששהית עמה ואולי, אם להזדקק לפירוש רחב יותר, משום שהדבר נראה בעיניך כמעשה של הזדהות עם מסורת ועם אומה שאתה נמנה עם בניה; ושמה מצאו חן בעיניך המלים והלחנים של התפילות, וגינוני-הטקס המלווים אותם; ואולי ההוד וההדר של הנוף השפיע עליהם משלוותו המתוקה; ושמה חברו כל הדברים האלה יחד. ייתכן אפילו, שגם אם אינך מאמין באלוהים השומע לתפילה, חשת באותו רגע עד כמה אתה מתאוה לכך, ועוצמת התשוקה הזאת אף היא נשאה חן בעיניך. נוכל לומר גם שהחוויה היתה מרתקת בשל רגש סובייקטיבי שחשת באותה שעה. ואף-על-פי שתחושות כאלו עשויות להתעורר אצל מי שחי חיים דתיים, אי-אפשר לטעות ולכנותן חיים דתיים.

אינני מתכוון להשתטות ולנסות להגדיר מהי דת. גם ללא הגדרה כזו נותרו לנו די נושאים לוויכוח! אולם נראה לי כי ברור כשמש, שכל מסורת דתית, למן האמונה המונותאיסטית המורכבת ביותר ועד לפולחן-הרוחות השבטי הפרימיטיבי ביותר, מנסה להציע לא-פחות מאשר פירוש כוללני לעולם שחיים בו בני-אדם ולהשפיע עליו לתועלתם, כל-אימת שהדבר אפשרי. מיתוסים ואמונות על טבעו של העולם ועל-ידי פולחנים ומנהגים מסוימים הקשורים בהם, שהמאמינים מתייחסים אליהם כאל נושאי אמת או **אובייקטיבית** וכאפקטיביים. בהיסטוריה לא תמצא דת המבוססת על "מגע-ומשא חופשי" בין הפרט למסורת, כפי ניסוחך, משום שעצם החירות הזאת היא יחסית, ויחסיות לא תיתכן עם קיומה של מסורת.

האם יעלה על הדעת שתימצא חברה, או אפילו קהילה קטנה של בני-אדם, אשר תסכים לנהל את חייה למשך דור אחד בלבד, לא-כל-שכן משך דורות רבים, על-פי מערכת חוקים המבוססים על תפיסות של המציאות אשר איש אינו רואה עצמו חייב להאמין בהן, וכל אחד מבני הקהילה או החברה חפשי לקבלן או לדחות כרצונו? והרי זוהי, למעשה, יהדות-העתיד שאתה מדבר עליה! אין בכוח העמדה שאתה מבטא לבנות ולעצב מחדש דת היאה לתקופתנו, האמורה לקום על חורבותיה של המסורת היהודית. מה שאתה מציע אינו אלא ניסוח מחדש של עובדת החורבן.

יהדות של ליקוט צימוקים מעוגה יבשה

אני מסכים אתך שהיהדות, כמו כל מסורת דתית אחרת, איננה בבחינת עסקת-חבילה – הכול או לא-כולם. ניסוח כזה, כפי שאתה מצוין, מוטעה מעיקרו, שכן בדת, כמו בכל תהליך היסטורי, יש התפתחות, ומקום שיש בו התפתחות, **תוכן** החבילה חייב להשתנות. אף-על-פי-כן יש הבדל גדול בין התמורה שהתחוללה ביהדות המסורתית לבין התמורה שפקדה את היהודים הלא-אורתודוקסים בתקופה האחרונה, או כפי שאתה מדמה כי התרחשה. אילו אפשר היה, דרך משל, להושיב את ישעיהו הנביא, את רבי עקיבא, את משה דה-לאון ואת הבעל-שם-טוב סביב שולחן אחד, אפשר שהיו להם בעיות תקשורת, אך אין ספק שהיו תמימי-דעים בכמה וכמה אמונות-יסוד. לא היו חילוקי-דעות ביניהם על האמונה באלוהים בעל מודעות ורצון משלו, אשר ברא את העולם לכל פרטיו ומוסיף לשלוט בכל מהלכיו. אין ספק שהאמונה השנייה שיקבלו ללא חילוקי-דעות היא

האמונה כי אלוהים בחר בעם ישראל להיות שליחו בתולדות האדם. השלישית היא האמונה כי אלוהים נתגלה באורח חד-פעמי למשה על הר סיני ונתן לו את חוקתו, המחייבת מאז ועד עולם את העם הנבחר. הרביעית היא האמונה בסמכות המוחלטת של חוקה זו; אפשר להתווכח על פירושה או על כוונותיה – ויכוחים כאלה היו תמיד הקרקע שממנו צמחו התמורות ביהדות – אך לעולם לא היה ויכוח על עצם החובה לציית ללא-עוררין לחוק האלוהי, לפי הפירוש המקובל.

ההבחנה האחרונה שאציע היא, למעשה, ההבחנה המכרעת. כאשר הנביאים חלקו על כוהני המקדש, או הפרושים על הצדוקים, או בעלי-הקבלה על הרבנים, או החסידים על המתנגדים – בקיצור, כל-אימת שהתחוללה מהפכה מבפנים ביהדות לפני העת החדשה – ניטש המאבק על שאלות של פירוש. אמנם, בעלי המחלוקת הסכימו תמיד שהפירוש הוא פירושם של בני-אדם, אך נוגע לאלוהים – כלומר, הפולמוס היה על מתן פירושים נכונים או בלתי-נכונים אובייקטיביים, ועל-כן רק בידי ההשגחה העליונה ליישבם על-פי התורה והפירושים המקובלים שניתנו לה על-ידי ההלכה והאגדה. המקובלים הראשונים, למשל, לא היו מעלים על דעתם כי הם נותנים יד לנסיין שיעשה את היהדות רלבנטית יותר להשקפתם על מצבו של האדם, כשם שלא היה עולה על דעתו של קופרניקוס, כי קריאת-התגר שלו על תורת תלמי משקפת את השינוי שחל בטעמה של התקופה. או שהשמש מסתובבת סביב הארץ, או שאינה מסתובבת!

מבחינה זו יש יותר המשכיות בהשקפת-העולם הדתית במרוצת אלפים השנים המפרידות בין ישעיהו הנביא לבין הבעל-שם-טוב – שכן שניהם ראו עצמם כפופים לאותה סמכות עליונה ולמסורות המקודשות על-ידיה – משיש במאתיים השנים המפרידות בין הבעל-שם-טוב לבין. בלשון הדימוי ניתן לומר, שאם התמורות הכבירות שפקדו את היהדות בתולדותיה הארוכות התרחשו לאטן ובהדרגה על-גבי תשתית אחת מתרחבת, כדרך שיישוב עתיק עשוי להיות לעיר-בירה גדולה כמעט בלי שיורגש (ישעיהו, רבי עקיבא, דה-לאון והבעל-שם-טוב אמנם מייצגים טיפוסים דתיים שונים, אולם אי-אפשר להצביע על קטע מסוים ברצף שביניהם, אשר בו חל מעבר מטיפוס אחד למשנהו), הרי שהחיים היהודיים בתקופה המודרנית נהרסו ברעידת-אדמה, שהפכה את העיר לתל-חורבות.

אילו היית יהודי אורתודוכסי, עדיין היית מתגורר באחד הבתים המעטים בעיר הזו שנותרו על תילם אחרי רעידת-האדמה. תמהני כיצד אדם מתוחכם כמוך מצא שכדאי להמשיך ולהתגורר במבנה בעל חזות מסורתית כל-כך, אשר כדי לשפץ את פנימו כדי שיותאם לצרכיך צריך להשקיע מאמץ גדול וממון רב, ואפילו אז אין בטחון שלא ייפגע סגנונו האדריכלי; עם-זאת, אינני מטיל ספק בזכותך להתגורר בו. אך לא-כן אתה. אין אתה מאמין באלוהי ישראל, ואף לא בטיבה האלוהי של חוקתו, ואם תפיסות כאלה עדיין נראות לך רלבנטיות, הרי זה רק משום שאתה מבין אותו במונחים היסטוריים או סמליים, הרחוקים עד מאוד מאלה של האורתודוכסיה. היהדות המתוארת על-ידיך כ"רבת-משמעות" עגונה רק ברגישויותיה של הקהילה המורכבת מיהודים כמוך, המבקשים ללקט "רגעים רבי-משמעות" משולחן המסורת, כפי שאדם מלקט צימוקים מעוגה, אף שללא קווי-הנחייה ברורים כל-כך, שכן קל לאין ערוך להגיע לתמימות-דעים בשאלה מהו צימוק, מאשר בשאלה מהו הדבר העושה רגע מסוים לרגע רב-משמעות, או מה מבטיח שהוא יישאר רב-משמעות גם להבא.

לפיכך, אף-על-פי שאתה מדבר על שילוב הלהט האורתודוכסי עם החירות שבקונסרבטיביות וברפורמיות, אתה ניצב במלוא כובד משקלך לצד האחרונות כל-אימת שמדובר בפילוג בין שני המחנות האלה בפזורה. אני יודע שאתה עשוי לטעון שאינני צודק בהאשמתך, שכן אם השבת שתיארת היא אכן דוגמא אופיינית להתעוררות היהודית שעליה אתה מרמז, הרי רכיביה נראים

ממבט ראשון קרובים יותר לאלה של האורתודוקסיה. ברם דמיון זה הוא בעל משמעות קטנה יותר, מעצם העובדה שמדובר כאן ברכיבים שלוקטו באופן שרירותי ולא בשלמות אורגנית. עובדה זו מצדיקה את הכנסת תרבות-הנגד היהודית שלו ואת הקונסרבטיביות/רפורמיות לסירה אחת. לא שהשתיים דומות זו לזו, אלא שההבדל ביניהן אינו נושא אופי דתי; שכן, אם הקונסרבטיביות והרפורמיות מייצגות את דחיית המסורת הדתית מטעמים חברתיים ומוסדיים, הרי תרבות-הנגד היהודית מייצגת בלבול דומה שאופיו אישי ואסתטי. אף לא אחת מהן מציעה את הדבר הנכון.

במקום מסלול הגולף או חנות הכלבו

ביחסנו אל הקונסרבטיביות והרפורמיות יש בינינו בסיס להסכמה. אני מקבל את קביעתך כי על-ידי יצירת מסגרת ארעית למיליוני יהודים, שירתנו תנועות אלה את בני עמנו שירות חשוב ברגע ההיסטורי ששירות כזה היה נחוץ ביותר. ואילו אתה מודה, שהחזות הארגונית הנאה אינה אלא כיסוי לריקנות רוחנית. אתה מדבר במכתבך על "התפאורה העקרה" של תפילות הרפורמים והקונסרבטיבים, אשר "ריקנותן" בולטת לעין אפילו באותם "מקרים נדירים כאשר בית-הכנסת מלא מפה לפה"; עם-זאת קיבלת את החינוך היהודי שלך בבית-כנסת כזה, ויש להניח שהתרגלת אליו.

תאר לך איפוא כיצד הרגשתי אני, שגדלתי ברעש ובהמולה של נוסח התפילה האורתודוקסי – המולת גברים המורגלים עד כדי כך להימצא במחיצתו של אלוהים מדי יום ביומו, עד שאין הם נרתעים מלפטפט ולקשקש דברי-הבל בנוכחותו, וכעבור רגע לשטח לפניו את שוועתם בצעקות ובקריאות מעומק הלב – כאשר הייתי אנוס לשבת בפעם הראשונה ולהאזין לתפילה כזו. אכן, אלמלא הבימה המקושטת בפאר ובהדר שבחזיתו של בית-הכנסת, והטליתות והכיפות על ראשי הגברים עלול הייתי לשכוח היכן אני נמצא. וכי אילו סימנים אחרים עשויים היו להזכיר לי שאני יושב במחיצת יהודים מתפללים? ודאי לא הרבי, שנשא דרשתו באזני העדה בנוסח ובמבטא של מנהל בית-ספר באסיפת תלמידים; ואף לא המבטים הבוהים על פניהם של המתפללים, שישבו בסבלנות כנועה של קהל מוזמנים למופע-צדקה מאכזב, היודעים שעליהם לצפות בשתי מערכות נוספות; גם לא התפילה עצמה, אשר נעימתה הקודרת, שנאמרה לסירוגין באנגלית ובעברית שנשמעו כשפה אחת, הזכירה לי טקס-זכרון לנופלים במלחמה; ואף לא נהמותיו הכנסייתיות של העוגב, או מלבושיו המגוחכים של החזן שדמו ללבוש כמרים, או ריח הבושם היקר שנדף מן הנשים שישבו על-ידי, או קשקוש מפתחות המכוניות בכיסיהם של הבעלים כל פעם שקמו ממקומם על-פי הוראות הרבי הפורש את ידיו במחווה דרמתית...

אך אין זה הוגן לשפוך קיתונות של לעג על מטרה חסרת-מגן שכזאת! ככלות הכול, אם כך מעדיפים יהודים אמריקנים רבים לבלות את בוקר יום השבת במקום לשהות במסלול הגולף או לשוטט בחנויות הכלבו, ואם הם שואבים מכך עידוד כלשהו, מה יש במעשיהם שנלגלג עליהם? אדרבא, מן הדין שנהיה אסירי-תודה להם אף על מידה קטנה זו של הזדהות עם עמנו. ועם-זאת, עצם המחשבה שהעמדת-פנים פתטית זו, או תחליף מזויף וחסר-טעם זה, למה שהיה בזמנו לחם-חוקם של חיי הדת היהודיים, מוגשת דרך קבע לבאי מאות בתי-כנסת ברחבי ארצות-הברית, שנה אחרי שנה, בר-מצוה אחר בר-מצוה, חג אחרי חג – מעוררת בי פלצות!

יש, כמובן, סיבות הן להיאחזות בתופעה זו ולריקנותה המכאיבה. וכיצד לא תהיה ריקה מתוכן כאשר – אם לומר זאת במלוא הפשטות – אין בה חסד אלוהים? אתה עשוי לומר שאני מגזים. אולי. אם אברהם אבינו קיווה למצוא עשרה צדיקים בסדום, רשאי אדם לצפות כי ימצאו עשרה

אנשים בבתי-הכנסת הרפורמיים והקונסרבטיביים של אמריקה, המאמינים עדיין באלוהי אברהם. מי יודע, אפשר אפילו שיהיו בתוכם רבי אחד או שניים. אך ברור כשמש, שאין די שמרים העשויים להבטיח שכיכר-הלחם תתפח. די אם חתבונן בגברים ובנשים הלבושים היטב אשר סביבך, ותבין כי אין הם הוגים באלוהים או בנוסח התפילה שבסידור שהם מחזיקים בידיהם. דוק, אין אני מטיל ספק בכנותם. אם יאמר להם מישהו כי הדבר שהם עוסקים בו מדי שבוע הוא חסר משמעות כאותו משפט משובש, שיש בו נושא ונשוא אך אין בו מושא, לא יבינו אותו. הרי הם באים לבית-הכנסת! אמנם כן. האם אפשר למצוא הוכחה טובה יותר לניכורם מכל ערך אשר בית-הכנסת היה בזמנו ביטוי המובהק?

הם מוסיפים ובאים בשעריו. ומדוע לא, כאשר, כדברך, זוהי הדרך היחידה למתן ביטוי להוויית הקהילה היהודית בגולה. למעשה, בית-הכנסת בגולה הפך למוסד חשוב הרבה יותר ליהדות הרפורמית והקונסרבטיבית משהיה אי-פעם ליהדות האורתודוקסית, אשר בה שימש כמקום תפילה בציבור, ותו לא. אולם בעולם האורתודוקסי לא הוצרך בית-הכנסת למלא שום תפקיד אחר, שבו מצויים היו הרבה מוקדים יהודיים אחרים מלבדו: קודם-כול, כמובן, הפרט היהודי והבית היהודי, אחרי-כן החדר, בית-המדרש, הישיבה, חצר הרבי, המקווה, בית-המרחץ, ההקדש, ואפילו השוק והרחוב. רק כאשר אלה נעלמו מן ההווי היהודי בגולה או נטרקו מתוכם, נדרש בית-הכנסת למלא את כל אותם התפקודים החברתיים, החינוכיים והקהילתיים, שהיו מוטלים על אותם מוסדות. אי-לכך הפך בית-הכנסת הרפורמי והקונסרבטיבי ברחבי ארצות-הברית בית-הקיבול היחיד שנותר לחיי קהילה יהודיים, מעין סופרמרקט של פעילות יהודית שבראשו עומד הרבי; ובתפקידו אתה מוצא שילוב של עובד קהילתי ומדריך חברתי, הרחוק מלהיות סמכות רוחנית לבני הקהילה; שוכרים אותו או מעטרים אותו לפי מידת יעילותו וכושרו לשאת חן. מפתיע שטקסי-התפילה מוסיפים בכלל להתקיים בנסיבות אלה, שכן אילו ויתרו עליהם כליל כשם שמוציאים את התוך מן הדפוס לאחר השלמת היציקה, היה הוויתור הגיוני. אולם המציאות החברתית של החיים היהודיים באמריקה אינה מאפשרת זאת. אף שהתפקוד הדתי של בית-הכנסת הוא כבר חסר חשיבות, עדיין דרוש הוא כדי לתת לגיטימציה למה שבא במקומו.

מדוע? מפני שכך נהגו בתקופה המודרנית בכל מקום שהיהודים זכו בו לאמנציפציה, וזאת מתוך הסכמה אילמת לגישה לפיה אם יש ליהודי זכות לזהות משלו, הרי היא נובעת מכוח אמונתו הדתית (ראשי המהפכה הצרפתית, למשל, קיבלו את הדעת – שהייתה כשלעצמה צעד רדיקלי באותו זמן – כי אדם עשוי להיות יהודי לפי דתו וצרפתי נאמן לפי לאומיותו; אך היפוכו של רעיון זה, דהיינו, שהיותו של אדם יהודי היה ענין דתי בלבד, אף הוא היה מקובל עליהם).

הדיסוננס של התנועה הקונסרבטיבית

יתר-על-כן, בארצות-הברית קיבלה עמדה זו חיזוק מכוח מה שנראה בפרדוקס גמור, לאמור, שבמדינה המודרנית הראשונה שבה חלה הפרדה חוקית בין הכנסיה לבין המדינה עד הזמן האחרון, הייתה הזיקה הדתית, ובכמה מקומות מוסיפה היא להיות עד היום, תנאי הכרחי לזכייה במעמד חברתי מוכבד. וכך הוענק ליהודי בארצות-הברית מעמד חברתי שווה-ערך לזה של פרוטסטנטי או קתולי, ועובדת היותו אורתודוקסי, קונסרבטיבי או רפורמי משולה להיותו של אדם נוצרי בפטיסטי, מתודיסטי או אפיסקופלי; וכך, כשם שהדבר נחשב מקובל שבפטיסט יתרועע במשך השבוע עם בפטיסטים אחרים שעמם הוא מתראה מדי יום ראשון בכנסיה, ושירצה כי ילדיו יקבלו אף הם חינוך בפטיסטי – כך אין רואים בעין רעה את העובדה, שיהודים מתרועעים בעיקר עם יהודים, או שהם מבקשים לחנך ילדיהם בתורת יהודים כחלק מהווייתם הדתית. עניין

אחר הוא כאשר יהודים מעדיפים את חברתם של יהודים אחרים, משום שאינם חשים עצמם בנוח בחברת גויים, והגויים אינם חשים עצמם בנוח בחברתם, או משום שעם היותם, בלי ספק, אמריקנים, הם נמנים גם עם אומה אחרת. ההתבדלות החברתית והארגונית המאפיינת עדיין חלק ניכר מן החיים היהודיים בארצות-הברית, והמהווה מחסום אמיתי בפני התבוללות שלמה של מרבית היהודים, מקובלת איפוא על הגויים והיהודים כאחד, במידה שהיא מושתתת על יסוד דתי גרידא, וזו הפיקציה שמוטל על בית-הכנסת לטפחה.

לאמור, כלשון האימרה הגרמנית: מה שיאה לנוצרי, יאה ליהודי, ולא רק יאה אלא גם מחייב. האם בית-הכנסת הרפורמי והקונסרבטיבי הטיפוסי באמריקה איננו בעצם בבואתה של הכנסייה הפרוטסטנטית ברובע של המעמד הבינוני. האם התפילות הנערכות פעם בשבוע, הכומר נושא-הדרשה, בית-הספר-של-יום-ראשון, טקסי הקונפירמציה והכלולות, האירועים החברתיים, ואפילו מבנה ועיצובה האדריכלי לא הועתקו אל בית-הכנסת? אין ספק שזה היה דגם החיקוי, ולא בית-הכנסת האורתודוקסי המסורתי. כאן היה טמון גם כוחו של בית-הכנסת החדש, שכן היה בו כדי לערוב לכך שכל עוד חיים היהודים בקהילות, שבהן שכניהם הנוצרים מבקרים בכנסייה ומארגנים סביבה את חייהם החברתיים, יוסיף בית-הכנסת להחזיק מעמד. אולם זוהי גם חולשתו הגדולה, שכן בכל מקום שפחתו בו הביקורים בכנסיה – וזוהי באורח בלתי-נמנע בארצות-הברית – חלה גם ירידה בשיעור הביקורים ובמידת החברות בבית-הכנסת. תהליך זה כבר החל. *Wie es sich christelt, so jüdeln es sich* הוא איפוא פתגם שכוחו יפה גם לגבי התפוצה המודרנית.

אין בכך, כמובן, שום חידוש. הפיכת בית-הכנסת לכנסייה הייתה למעשה תכניתה הפרוגרמטית המוצהרת של תנועת הרפורמה בגרמניה, זו אפילו העתיקה את תפילת השבת ליום ראשון, כדי שהיהודים לא יצטרכו להתפלל ביום שונה מזה של הנוצרים. משאת-נפשה של הרפורמה הייתה ביטול תוכנם המחייב של החיים הדתיים היהודיים, אשר קורטוב עלוב מהם מותר יהיה לטעום יום אחד בשבוע, באופן שהיהודים יוכלו להתנהג ככל אדם אחר בששת הימים הנותרים. הקונסרבטיביות נקטה מתחילתה עמדה מכובדת יותר כלפי שמירת המצוות. כפי שמרמז שמה, קמה התנועה באמריקה כמחאה נגד הרפורמה יותר מאשר נגד האורתודוקסיה, בהאשימה את הראשונה שהיא שמה לצחוק את היהדות ומשמשת מעין פונדק-דרכים בנתיב המוליך להתבוללות שלמה; בסופו של דבר הצליחה התנועה הקונסרבטיבית להתבסס וליהפך לעדה הגדולה ביותר של יהודי ארצות-הברית, ולא זו בלבד, היא אף אילצה את התנועה הרפורמית למתן את עמדותיה הקיצוניות.

ברם, בעוד שלאורתודוקסיות יש צידוק גיוני – זו משליכה יתרה על האמונה הדתית וזו על ההסתגלות החברתית – נמצאת הקונסרבטיביות במעין תחום-ביניים, שאינו פה ואינו שם. מצד אחד היא מתייחסת ברצינות לשמירת מצוות, בלי לקבל אף אחת מן ההנחות הדוגמטיות שעליהן המצוות מבוססות. מצד אחר, היא גאה במודרניות שלה. אף שאין היא יכולה להסביר כיצד אפשר להיות מודרני ומסורתי גם יחד בתקופה אנטי-מסורתית. במקום הסמכות האלוהית של גילוי השכינה וההלכה, היא מצדדת בסמכות האנושית של תולדות ישראל ושל כלל ישראל, בלי שתיטרד מן הסתירה שבעצם הנסיון הזה; שכן, הטפה לחיים דתיים יהודיים, שכרוך בהם מגע-ומשא עם ההשגחה העליונה, תוך הסתמכות על החוויה הארצית של ניסיון העם היהודי, כמוה כניסיונו של אדם להגיע אל ראשו של סולם בעוד רגלו האחת ניצבת על הארץ.

אחרי ככלות הכול, היהדות איננה הרפובליקה הצרפתית, ואין היא מסוגלת לחוקק חוקה חדשה בכל דור, על-ידי כינוס עצרת של רבנים, המייצגים, כביכול, את רצונו של העם או את ההיסטוריה שלו. להיות יהודי-דתי אם לא היית כזה, פירושו – כפי שהגדיר זאת הוגה-דעות נוצרי בהקשר

נוצרי – לזנק זינוק של אמונה; וזאת אין הקונסרבטיביות יכולה לעשות, שאלמלא כן הייתה הופכת ל... אורתודוכסיות. משום כך, אף שהיא שונה אולי מן הרפורמיות בעמדתה כלפי האורתודוכסיות, אין ההבדל ביניהן אלא במידה. אתה השתתפת בתפילות של שתיהן, ובכן אמור-נא לי: האם ראית איזה הבדל בארשת-הפנים של המתפללים?

דת של אופנות וחקויים

איה האדם האחרון שיזלזל בהישגיהן של שתי התנועות הללו. עם אלה נמנה קודם-כול ההישג שבשמירה על זיקתם הארגונית היהודית של המוני יהודים אמריקנים, שאין להם שום רצון לחזור לאורתודוכסיות או להיות שומרי-מצוות; ושנית, הקמתם וטיפוחם של ארגונים שונים מחוץ לכותלי בית-הכנסת, כגון תנועות-נוער, מחנות-קיץ וסמינרים של מורים – עילית קטנה אך פעילה, אשר בקיאותה ומעורבותה בעניינים יהודיים היא מקור עידוד לכולנו. אני פטור מלתאר עילית זו באוזניך: הרי אתה עצמך נמנה עמה.

ואולם, האם יש לך הוכחה משכנעת יותר כי לקונסרבטיביות או לרפורמיות אין עתיד, וכי למעשה אין הן תנועות דתיות אלא על-פי שמן בלבד, מן העובדה שאדם כמוך, שאינו אלא תוצר שלהן, חייב לבקש לו חוויה יהודית-דתית במקום אחר? אני מניח שרוב המשתתפים בעונג-השבת שלכם צמחו מרקע דומה לשלך. כמוך עוצבה אישיותם על-ידי בית-הכנסת של המעמד הבינוני, וכמוך הם מתקוממים נגדו: נגד השיגרה האוכלת בו, נגד הנועם המזויף השורר בו, נגד דביקותו האדוקה, כביכול, במסורת שאינו חי על-פיה ואינו מתייבץ מולה, נגד העקרונות הרגשית של פולחניו וטקסיו. אתה נושא את נפשך ליהדות אותנטית. אתה שואף שהיא תזעזע אותו ותיגע בנימי נפשך. לדברך, אתה רוצה כי היא תביא קורטוב של קדושה אל תוך הגשמיות, כפי שעשתה האורתודוכסיות מאז ומעולם, דבר שלא עלה בידי התנועות הקונסרבטיבית והרפורמית. מדוע לא תפנה איפוא במישרין לאורתודוכסיות במקום להתרוצץ סביבה? ברור שלא תעשה זאת, משום שאינך חסיד של אלוהי האורתודוכסיות, ומשום שאתה מעורב בזרם רחב יותר של החיים האמריקניים, הנוהר בכיוון שונה בתכלית.

הרשה לי לומר, שכבן אותו דור אשר אמנם לא המציא את הבכחנליה בת-זמננו המוכרת בארצות-הברית כתרבות-הנגד, אך היה הדור הראשון שניסה להגשימה הלכה למעשה, רגשותיי כלפיה היו מעורבים. מצד אחד, חוששני שמעולם לא התלהבתי מחינגות ההוללים. אולם אחטא לאמת אם אצהיר כי שום חלק מאישיותי לא השתקף בתרבות-הנגד הזאת. רבות מהזיות החירות שלה היו אז קרובות ללבי, וזאת למרות שכשניסו לממשן הן נתגלו כמטופשות ואף יותר גרוע מזה. שכן אדם נוטר-חיבה לחלומות ירוקים שכאלה אשר תמימותם הרעננה היא חלק בלתי-נפרד מנוף הנעורים, זמן רב אחרי שיבשו וקמלו... ואף-על-פי-כן עלי להוסיף, שהייתי מתייחס ביתר סבלנות כלפי תרבות-הנגד היהודית שלך אלמלא הייתה העתק מדויק בליבו של תרבות-הנגד הכללית, ואילו לא ראיתי בה דוגמה נוספת של אותו *Wie es sich christelt, so jüdel* שדיברנו בו. אך קיים כמובן הבדל אחד: במקום יהודים בני המעמד הבינוני המחקים גויים בני המעמד הבינוני, יש לנו עתה יהודים מורדי המעמד הבינוני המחקים גויים מורדי המעמד הבינוני.

הבה נתעלם לרגע מן השאלה איזו משמעות יש – מבחינה יהודית – לכל אותם הניסויים הקטנים בניהול חיים יהודיים הנערכים כיום באמריקה. נניח אפילו, שנודעת להם משמעות רבה. ואם כן, האם אין מקום לתמוה מדוע ניסויים כאלה, הנובעים כנראה מאיזו דינמיות-מלידה הטבועה בנו, מאיזה צורך פנימי הקשור בחיי היהדות בגולה, נשתהו כמעט מאה שנה, עד תור הפריחה של

תרבות-הנגד באמריקה, בטרם יעלה על דעתו של מישהו ליזום אותם? אכן, יצירת חבורה של צעירים יהודים החיים חיי שיתוף כדי ללמוד פרק ביהדות ולחזק את הרוחות הכושלות היא רעיון נאה ויש לו אפילו תקדים היסטורי: מדוע היה איפוא צורך להמתין עד התפשטות תנועת הקומונות באמריקה כדי שהוא יעלה? זקניך גדלו על געפילטע פיש וחזרת, כדרך שאתה גדלת על מיץ תפוזים ופצפוצי תירס; אבל היית צריך להמתין עד שהכושים יגלו מחדש את עברם ויטפחו את השיגעון האחרון של שיבה לשורשים, בטרם תגלה גם אתה את המאכלים הנוסטלגיים של אבותיך. מדוע היה צורך בכל אותה תנועת-מחץ בנוסח עשה-זאת-בעצמך, כדי להזכיר ליהודים שאפשר לגדל חיטה ולאפות חלה? מדוע היה עליהם להיעזר בקווייקרים כדי לשלב מדיטציה בתפילת השבת, או בפולחן הגורו המסתורי כדי להקים לתחיה את רבי נחמן מברצלוב? וכמה מוזר שדווקא בשעה שהפמיניזם הגיע לשיא מעמדו הציבורי נזכרו הצעירים היהודים באמריקה כי המסורת היהודית מתייחסת אל הנשים כאל שפחות חרופות, והמקום המיועד להן איננו הדוכן כי- אם המטבח! דומה שאינני צריך להוסיף על כך.

אתה עשוי לטעון שחיקוי איננו פשע: אם צעירים יהודים מבקשים לאמץ גישות חדשות הרווחות בעולם ולשלבן עם סודות מן המסורת היהודית, כלום אינם עושים מה שעשתה היהדות תמיד? ודאי שכך הוא; אלא שככל אורגניזם בריא, היהדות דחתה תמיד דברים שלא תאמו את שיטתה. טול, למשל, את עניין מקומן של הנשים בבית-הכנסת. האמן לי, אין אני נמנה עם אותם שוביניסטים גבריים ידועים-לשמצה. אולם מה שמדהים אותי בעמדתך בנושא הוא ההנחה חסרת-היסוד, שאם היהדות המסורתית לא התייחסה לנשים כאל שוות-ערך להם מבחינת מעמדן בטקסי-התפילות ובשמירת המצוות, היה זה מחדל חמור מצדה או ביטוי לאפליה מינית גסה, שאפשר לגבור עליהם ולשנותם בהינף-יד. האפשרות כי על-ידי הפרדת המינים בטקסי-התפילה ביקשה היהדות להביע עמדה כלפי המיניות וכלפי הגידול המיני, כעמדת-יסוד העומדת בפני עצמה הראויה לעיון לא-פחות מעיקרי הפמיניזם – דהיינו, שהיהדות והפמיניזם מנוגדים בתוכנם, עד כדי כך שאדם חייב לבחור בין שניהם – אפשרות זו לא עלתה אפילו על דעתך. הפמיניזם הוא כיום באופנה, ועל-כן חייבת התורה להסתגל אליו! נראה, שבמקרה זה אינך מתייחס אל היהדות כאל דיסציפלינה שיש לקבלה בזכות מה שיש בה; אין היא מעיין מים חיים שמצווה לשתות ממנו, כי- אם מזרקה שמטילים לתוכה מטבעות תוך הבעת משאלה... שאינה יכולה בשום פנים להתגשם.

היהדות מנוגדת ל"טבע"

שכן מה הם, ככלות הכול, הסימנים המייחדים את מהפכת-הנגד – אם אכן תופעה זו ראויה שנתייחס אליה כאל ביטוי של תרבות או אפילו של התעוררות דתית בעלת ממדים היסטוריים, ולא כאל התפרצות חולפת של הלכי-רוח עממיים? ראשית, הפנתאיזם הטבוע בה, פולחן הטבע והתפקודים הטבעיים. שנית, האנטי-נומיאניזם שלה, לאמור, דחיית צפני התנהגות מחייבים והחלפתם בהתנהגות ספונטנית ומאולתרת. שלישית, הא-היסטוריציות שלה, אדישותה או עוינותה כלפי העבר והתייחסותה להווה כאל הזדמנות אחת ויחידה ברצף הזמן, שיש להיאחז בה בזכות עצמה, ללא התייחסות אל סיבותיה או אל תוצאותיה. רביעית, האסתטיציזם שלה, האידיאליזציה של יופי אמנותי ופיסי. חמישית, החושניות שלה, סגידתה להנאה הפיסית ולחוויה הארוטית והתנגדותה לדיכויים של אלה בכל צורה שהיא בשמה של סמכות גבוהה יותר. שישית, האינדיבידואליות שלה, הסתייגותה מן הקולקטיביות ומנורמות משותפות ועמידתה על זכותו של כל פרט לקבוע מה יאה לו. שביעית, האורפיציזם, או אהבת המסתורין שלה, להיטותה אחר מצבי-

טראנס אורגסטיים, שנמחקת בהם התודעה המגבילה של האגו, מצבים אלה נחשבים בעינינו כצורת הקשר הנעלה ביותר על האלוהי.

ומה הם, מאיך גיסא, סימני הייחוד של היהדות המסורתית? ראשית, המונותאיזם הנשגב שלה. אמונתה באל עליון שהוא מבחינה מסוימת אפילו מנוגד לטבע. שנית, הלגליזם שלה, ראייתה את ההלכה כקובץ חוקים כוללני ומחייב, שתוקפו חל על ההתנהגות האנושית לכל גילוייה, ואשר אין לסטות ממנו כהוא זה ללא רשות. שלישית, ההיסטוריציות שלה, ראייתה את הרגע החולף כנעדר תוכן כשלעצמו, כאשר אינו נתפס ביחסו אל העבר מכוח הפולחן או הזיכרון. רביעית, האנטי-אסתטיציזם שלה, הסתייגותה מן האמנות ומן ההופעה החיצונית ודחייתה את היפה כערך העומד בפני עצמו. חמישית, דיכוי החושים שלה, עידון ההנאה והתשוקה הגופנית, באופן שניתן יהיה לעמוד בתביעות הרוחניות. שישית, הקולקטיביות שלה, היותה משוכנעת כי לניסיון האינדיבידואלי יש משמעות רק כאשר הוא חלק מן הניסיון של הקולקטיב, אשר עמו הוא קשור ואשר הנורמות המקודשות שלו מקובלות עליו ללא ערעור. שביעית, הפכחון שלה, אידיאל האגו האנושי הצרוף המודע לאחריות המלאה המוטלת עליו לכל מעשיו ומחשבותיו בהיותו השותף היחיד של האלוהים. האם ניתן לגשר בין עולם זה לבין עולמה של תרבות-הנגד?

כיצד ייתכן הדבר כאשר עבודת-אלילים – וידידי, תרבות-הנגד היא אכן עבודת-אלילים צרופה, אף כי לא פשוטה – היא הדבר היחיד שהיהדות לחמה בו בלא-חשך מאז היווסדה? אין אדם צריך להתיימר לשפוט ביניהן (שכן, גם לפגניות כאורח-חיים יש יתרונות ברורים משלה) כדי להבין שאין כל אפשרות לדבוק בשתייהן גם-יחד. למותר להוסיף, שקיימים אזורי גבול ביניהן. אף בימי קדם רווחו הרבה מנהגים יהודיים מקודשים שמקורם היה אלילי, ואם יש בידי יהודים בימינו להעשיר בדרך מה את חייהם הדתיים במנהגים שאולים, מה-גם שמנהגים אלה רווחו בלאו הכי בקרב היהודים עד הזמן האחרון, אין להתייחס אליהם כאל חריגים מנקודת-ראות יהודית-דתית. ואולם יש לראות את התמונה בכללותה.

דומה שעל תיאור השבת שלך ניתן לומר, שאם-כי הידיים ידי יעקב, הנה הקול קול עשו. משמע, מנהגי השבת כשלעצמם היו מנהגים יהודיים מובהקים, אולם אופן התייחסותך אליהם היה שונה. "חוויה ספונטנית... יפה וכובשת... חד-פעמית... אמיתית לעילא" – אין זו לשונה של היהדות, המתייחסת אל היופי במקרה הטוב כאל בלתי-רלבנטי, בעוד שלקיום המצוות נודעה משמעות דווקא משום שאפשר לחזור עליו, והוא משתלב במחזור ההולך ונשנה של היום, השבוע והשנה. הלשון שנוקטת לה היא לשון התיאטרון, וביחוד לשון תרומתה המקורית של תרבות-הנגד לתיאטרון, דהיינו, ה"הפנינג".

שחקנים בתיאטרון ושמו דת

סלח-נא על ההשוואה שנפשך ודאי נוקעת ממנה. ואולם אתה הוא שדיברת על שילוב הלהט שבאורתודוכסיה עם החירות שבקונסרבטיביות וברפורמיות – ובמלים אחרות, המעורבות הרגשית של המאמין בריחוק האינטלקטואלי המסויג של הלא-מאמין. מה שם אם לא תיאטרון נקרא למחוות-קסם שכזו, היוצרת בן-רגע דימוי כה משכנע של המציאות, שאנו נענים לו כאילו היה אמיתי, אף-על-פי שאנו יודעים כי אין הדבר כן? אכן, השבת שלך בכפר נראית לי בהצגה נפלאה – לא הצגה שבה נכחתם כקהל אדיש המאזין לתפילה רפורמית או קונסרבטיבית, כי-אם הצגה שבה מילאתם גם את תפקיד השחקנים. והייתי מוסיף – שחקנים מוכשרים, מפני שדרוש כישרון כדי להציג בהצלחה הצגה שכזו...

כאשר דיברתי קודם-לכן על האסתטיזציה של היהדות אשר כבשה אותך, לא התכוונתי למשמעותו הוולגרית של המושג, דהיינו פירכוסה של היהדות בכחל ושרק באופן שיישא חן מלפני יהודים-של-שבת; כוונתי הייתה שאתה הופך את היהדות לחוויה אסתטית במובן האמיתי של המלה, משמע שאתה מלקט מתוך המסורת היהודית רגעים שאבדה להם משמעותם האובייקטיבית, ומחזיר להם דימוי-של-אמת על-ידי אותו "מתח שירי של העמדת-פנים", הנחשב לתמציתה של האמנות. אין כל רע בכך, כל עוד אתה מודע לטיבו האסתטי של הרגע.

מדי פעם אנו שומעים על שחקנים המזוהים עם תפקידיהם עד שהם שוכחים לרגע מי הם והופכים לדמויות שאותן הם משחקים; אולם בלי לפגוע באמנותם ניתן לומר, כי מעידות כאלו של ההכרה אפילו מחזקות אותה, הואיל והן מגבירות את עוצמת האשליה אשר תפקיד השחקן לייצרה. אני מוכן גם להאמין כי באותה שבת הפכת ליהודי מאמין, כביכול, וחשת את התחושות היאות לאותו מעמד. אולם אבוי, רק כביכול, כי הדבר לא היה אמיתי. כאשר יורד המסך שב השחקן להיות מה שהוא באמת, וכך אירע גם לך כשנהגת במכוניתך הביתה לאחר אותה שבת. אילו נשארת אותו יהודי מאמין כפי שהתחזית להיות בהצלחה כה רבה – במלים אחרות, אילו עברה עליך תמורה דתית ולא חוויה תיאטרלית – היית חש דחף עמוק להמשיך במקום שהפסקת. במלים פשוטות, היית קם למחרת בהחלטה נחושה שמכאן ואילך תתנהג כיהודי מאמין. אולם הדבר היה מחייב אותך לחזור שוב ושוב על אותם הדברים, עניין שתרבות-הנגד מתעבת לא-פחות משהיהדות מחייבת.

אינני יודע כמה יהודים בארצות-הברית מעורבים כיום במאות הניסויים הקטנים מן הסוג שאתה מתאר. איש ודאי אינו יודע, אם-כי אתה מודה כי מספרם אינו רב. כן אינני יודע כמה מהם ימשיכו במעורבותם לכשתחלוף אופנת ה"אתניות החדשה" בחיים האמריקניים (ואחת דתה לחלוף, הואיל וכור-ההיתוך נשאר כור-היתוך גם אם מפחיתים באורח זמני את עוצמת האש הבערת מתחתיו), ושוב לא יהיה זה אקזוטי כל-כך להיות יהודי-של-חזרת נוסח עשה-זאת-בעצמך. מכל-מקום, התייחסות אל ניסויים כגון אלה כאילו היו "מפתח ליהדות העתיד", פירושה אל-נכון לראות הן את היהדות והן את העתיד באור קודר יותר משאתה עצמך היית רוצה. בתום ההצגה יפנה כל אחד מהשחקנים לדרכו. אותם משתתפים שליבם נמשך אחריה לאחר שנטלו חלק בחיזיון המרהיב של תרבות-הנגד בלבוש יהודי, עתידים לגלות כי יש בידם להזדהות עם הטבע גם בלא עזרת סידור-התפילות, וכי הנרי תורו אינו זקוק לתואר-כבוד רבני. מה טעם ללקט צימוקים מתוך העוגה היהודית, אם אמנם חשקת בצימוקים, כאשר אתה יכול בנקל לקנות שק שלם מהם? אלה המבקשים לחוש תחושה של זהות יהודית בתפוצה החילונית על-ידי הזדקקות למנהגים דתיים אשר אין הם יכולים לסמוך ידיהם על הגיונם הפנימי, ייאלצו לוותר עליה או לבקשה במקום אחר. אלה שיהיו משוכנעים כי מה שראו לא היה תיאטרון כ-אם המציאות לאמיתה, ימצאו כי הביטוי היחיד ומאריך-הימים של אותה מציאות הוא האורתודוכסיה.

אם אני רואה באורתודוכסיה, כאותו מלאך שהתחפש לשטן לפני אתונו של בלעם, מכשול בדרכו של היהודי בחיפושיו אחר חוויה יהודית-דתית, אין זה משום שאני מעניק לה מונופולין על האמת הדתית. היפוכו של דבר, כאשר עזבתה בגיל-העשרה היה זה משום שחדלתי להאמין כי יש בה אמת כלשהי במובן המקובל של המלה – ואם היום אני רואה את הדברים באור שונה, הרי זה רק משום שמערכת המיתוסים והמצוות המעשיות המכונה יהדות נראית לי עתה כהישג אנושי כביר, אם-כי אקצנטרי, יותר משראיתי אז. גם למיתוסים יש יושר פנימי משלהם, והם חייבים לעמוד במבחן הדמיון; ואף שאין בהם אמת מן הסוג שהם טוענים לה, הריהם אמיתיים או מזוייפים מבחינת אופן חיבורם זה לזה. אתה יכול למתוח או להטליא את האריג שממנו הם עשויים רק עד גבול מסוים, פן תקרעהו כליל, או, כלשון תרבות-הנגד, תקרעהו לגזרים...

במלים אחרות, השאלה איננה אם אתה מתייחס אל חבילה זו כאל פיקדון אלוהי. אם אינך רואה אותה כך, ניחא. אך אם אתה מסכים איתי, לא תרצה לערוך "ניסויים" בתכנון על-פי כללים מיוחדים. כללי הטיפול בנושא חייבים להיות הכללים שפותחו ברציפות על-ידי האורתודוקסיה במשך מאות שנים, או תוצרי המיתוסים הרביזיוניסטיים המנוגדים עד כדי כך לאורתודוקסיה, שהגיונם ירחיק את הנתפסים להם מן היהדות מכול וכול, כפי שקרה בתולדותינו לשומרונות, לנצרות ולקראות – וכפי שלא קרה לרפורמיות ולקונסרבטיביות, ולא יקרה לתרבות-הנגד שלך, הואיל וכל אלה אינם אלא טלאי-על-גבי-טלאי, ולא מערכת קוהרנטית של אמונה דתית ראויה לשמה.

ארץ ישראל של מעלה

אדם עשוי לשאול אם לאורתודוקסיה נותרה היכולת להתחדש על-פי חוקיה שלה, או שאכן התאבנה, כפי שאתה כותב, ללא יכולת להתאושש, תופעה שהיתה אופיינית לכל התנועות הרוחניות הגדולות בהיסטוריה האנושית בשלב מוקדם או בשלב מאוחר של התפתחותן. אם כך ואם כן, אינני מבין כיצד יכולה התפוצה להבטיח לאורתודוקסיה סביבה שבה תיטיב להתפתח יותר מאשר בישראל. העולם האורתודוקסי הוא ביסודו עולם אחר: הוא מתנהל על-פי אותה המתכונת בכל מקום, וכשם שיהודי בימי-הביניים יכול היה להיות סמוך ובטוח כי ירגיש כמו בבית בכל בית-כנסת שהוא בעולם, כך חייו של יהודי חרדי בירושלים ושל יהודי אורתודוקסי בניו-יורק אינם שונים כיום במידה רבה. מבחינה מעשית מצבה של האורתודוקסיה בישראל איתן לאין ערוך, גם משום שאחוז היהודים החרדים בה גדול יותר¹ וגם מפני שקל יותר להיות אורתודוקסי בישראל; שכן, תהיה דעתו של הרוב החילוני על ציבור זה אשר תהיה – והחכיכוכים וחוסר התקשורת שאתה מדבר עליהם אינם אלא חלק מן התמונה – הרי אין הם נחשבים מיעוט חוץ-לארצי יוצא-דופן כפי שהם נחשבים ברוב ארצות הגולה.

כיצד יכול אדם להשוות את בעיותיו של המיעוט החרדי החי בחברה חילונית כחברה האמריקנית עם אלו של המיעוט החרדי החי בחברה חילונית כחברה הישראלית, אשר סמליה הלאומיים וההיסטוריה שלה נעוצים באורתודוקסיה; אשר יום המנוחה הרשמי הנהוג בה הוא יום השבת, וחגיגה הרשמיים הם החגים היהודיים; שמספר המסעדות הכשרות בה רב ממספר המסעדות הלא-כשרות; שחברי ממשלה חרדים יושבים בכל ישיבותיה; שכל עיירה קטנה בה יכולה להתגאות במערכת שלמה של מוסדות דת, ואשר ברחובות עריה הסמלים החיצוניים של החרדים המובהקים – זקן ארוך, מעיל שחור ארוך, פיאות, ארבע-כנפות – הם מראה רגיל ולא דבר יוצא-דופן שאדם תולה בו עיניו בהשתאות?

אתה טוען כי מעורבות זו של ציבור החרדים בחיים הלאומיים באה על חשבון הברית הכרותה בינו לבין הממסד החילוני, דבר שאין בו כדי להחמיא אף לאחד מהם. אני מסכים אתך. אולם בל נמהר לגנות כיצאנות דתית מנקודת-ההשקפה האורתודוקסית את נישואי-הנוחות הללו בין

¹ קרוב לוודאי שמספר היהודים שומרי-המצוות בארצות-הברית הוא קצת יותר מ-5 אחוזים מכלל האוכלוסייה היהודית שם, בעוד שמספרם בישראל הוא בלי ספק גדול פי כמה. אף-על-פי-כן, אחת התכונות השכיחות של יהודי-אמריקני המבקר בישראל היא תגובת התמיהה והזעזוע לנוכח אופיים החילוני של החיים בישראל. האם אין כאן גילוי של איפה-ואיפה, המעיד על יחס השניות מצד הגולה כלפי ישראל, שמצד אחד היא עושה אידיאליזציה של החיים השוררים כאן, ומצד אחר היא מותחת ביקורת על כך שאין המדינה מקיימת את האידאליים הללו? הישראלי משכך איפוא את תחושת האשם הדתית האטביסטיית של היהודי-האמריקני בשתי דרכים: ראשית, אין היהודי-אמריקני צריך לדאוג לעניין שמירת מצוות, הואיל וקיימת מדינה יהודית הדואגת לכך; ושנית כיצד אפשר בכלל לצפות ממנו שיהיה דתי, כאשר אפילו הישראלים אינם שומרים מצוות?

השניים. האורתודוקסיה מעולם לא הייתה מנותקת מהבלי העולם הזה, ובכל תולדותיה – מימי הפרושים ועד היום הזה – לא דחתה ולא החמיצה שום הזדמנות להיעזר בכלים ממלכתיים לשם קידום האינטרסים שלה. מבחינה זו היא הייתה נאמנה לעקרונותיה יותר מן המדינאים החילוניים במפלגת-העבודה, אשר התפשרו ביודעין עם השקפות-עולמם כדי לזכות בקולותיהם של הבוחרים החרדים. ואולם, ראה זה פרדוקס: האם אין מצב עניינים זה, המזכיר את ימי-הביניים, שבו הרבנות האורתודוקסית מעורבת בחיי היומיום של האומה, עשוי לתרום בטווח הארוך למודרניזציה של האורתודוקסיה, יותר מאשר ריחוקה מדאגות כאלה כפי שמקובל בגולה – אם נניח, כמובן, שהאורתודוקסיה ניתנת בכלל למודרניזציה, הואיל והיהדות בתמציתה מנוגדת תכלית-ניגוד לכל מאפייני תקופתנו המודרנית. אם יש לה, לאורתודוקסיה, תפקיד משמעותי בתקופה זו, הרי זה דווקא קבלתה של המשימה האופוזיציונית והדגשתה ולא הניסיון לטשטש.

מסיבה זו לא אתווכח עם יהודי חרדי על דבר יחסו לישראל כפי שאני מתווכח אתך. אתה ואני שותפים לאמונה הנטורליסטית הבסיסית, ואם אנו חלוקים בהערכתנו את מצבה של היהדות, הרי זה משום שהתייחסויותנו אל טיבם של התהליכים ההיסטוריים הטבעיים המשפיעים על המצב הזה הן שונות. אולם היהודי-האורתודוקסי מאמין בשליטה האלוהית על ההיסטוריה: הוא משוכנע שאם יהיה זה רצון האל, אנו היהודים נמשיך להתקיים בגולה או בישראל; ואמנם, אף שהקדוש-ברוך הוא עשוי לייסרנו עד צאת הנשמה בעוון חטאותינו, אין הוא יכול שלא לרצות בהמשך קיומנו, הואיל ובסופו של דבר זקוק הוא לנו בעולם הזה לא-פחות משאנו זקוקים לו. קשה להתווכח עם השקפה כזו, שיש בה הגיון אוטונומי משלה. ואכן, הפולמוס החריף שהתנהל בין הציונים לבין האורתודוקסים של מזרח-אירופה עד ערב מלחמת-העולם השנייה דמה במידה רבה לוויכוח בין חירשים. מכל מתנגדי הציונות, רק האורתודוקסיה הייתה נאמנה בשווה לאורח-החיים היהודי, ומנקודת-ראותה היא צדקה: בבקשה ליטול את מושכות ההיסטוריה היהודית בידה, הסיגה הציונות את גבולו של האל ולקחה לעצמה זכות שהייתה שמורה רק לו. עד היום יש עקיבות פנימית קיצונית באנטי-ציונות של החרדים המושבעים בויליאמסבורג ובמאה שערים, והם מוסיפים לדבוק בעמדה זו. אם אתה אכן מאמין בביאת המשיח, מה צורך יש לך במדינה יהודית חילונית?

אף-על-פי-כן, אדם יכול להתווכח לפי כלליו הוא עם יהודי חרדי הבוחר להיות בגולה; או, בעצם, אין לו צורך להתווכח עמו כלל, הואיל וגם המסורת הדתית שלו מצוידת באופן חד-משמעי במצוות ישוב ארץ-ישראל, הן מכוח המצוות התלויות בארץ, דהיינו המצוות שאפשר לקיימן רק כאן, והן על שום קדושתה של הארץ עצמה. מאמר נודע במסכת כתובות: "לעולם ידור אדם בארץ-ישראל, אפילו בעיר שרובה נכרים, ואל ידור בחוץ-לארץ, ואפילו בעיר שרובה ישראל; שכל הדר בארץ-ישראל דומה כמי שיש לו אלוה וכל הדר בחוץ-לארץ דומה כמי שאין לו אלוה" – למרות ההגזמה שבו, אין ספק שכמוהו כהצהרת-עקרונות נורמטיבית היאה ליהדות הרבנית. ושים-נא לב, דברים אלה נכתבו כמה מאות שנים אחרי חורבן הבית, בעת שהאוכלוסייה היהודית בארץ נידלדלה והלכה ולא הייתה אלא מיעוט נרדף! אני מסכים אתך, שלפנינו מצווה מפורשת, אשר היהדות האורתודוקסית הצליחה לכבדה תוך הפרתה הכמעט-מלאה משך מאות שנות גלות.

אין צורך להרבות חקר ולבחון את התחבולות המתוחכמות שבעזרתן עלה בידינו היהודים, כאז כן עתה, לשכך את געגועינו הכנים לציון על-ידי אי-רצוננו הכן להיות בה; די אם נזכור, שאנו עוסקים בתקופה שבה היו החיים בארץ-ישראל קשים ובלתי-יציבים; הקיבוץ היהודי כאן היה קטן ונתון בסכנה, והנסיעה לארץ הייתה מייגעת וכרוכה בסיכונים. אלה היו תירוציהם של אבות היהודי האורתודוקסי שלנו; ומה הם תירוציו עכשיו? "ככלות הכול", עשוי הוא לטעון, "ציוו הרבנים על היהודים להיות בארץ-הקודש, אפילו זו מוקפת גויים ונשלטת על-ידם, שכן לא היה ספק בלבם

שצאן מרעיתם יחיו בארץ כיהודים; אדרבא, הם ישאבו השראה מקדושת הארץ ויקיימו כאן את מצוות היהדות במסירות-נפש רבה יותר מאשר בגולה. ואולם היכן הקדושה שתהיה לנו מקור השראה בישראל של היום, שבה רובם המכריע של היהודים חיים כגויים ונוהגים כחילוניים לכל דבר? צדקה עשה הקדוש-ברוך-הוא לחז"ל שלא הביאם לראות במו עיניהם את פרצופה של המדינה היהודית, ואף אנו צריכים להודות ולשבח על כך, כיוון שדבר זה משחרר אותנו מן החובה לחיות בה". וכי כיצד אפשר להגיב על טיעון כגון זה, ששמעתיו במו אזניי מפי יהודי שומר-מצוות, אם לא בחיך אירוני?

הרי לך "קל וחומר" מוזר: חובה מוטלת על היהודי המאמין לחיות בין גויים גמורים בחוץ-לארץ, ובלבד שלא יצטרך להיות בקרב יהודים שאינם תכלית השלמות! "נראה שאינך מבין כלל מה פירושה של קדושת ארץ-ישראל לפי המסורת היהודית", הייתי אומר ליהודי כזה, "אם אתה סבור שזו מותנית בשמירת המצוות של היהודים החיים שם. שכן, אם קדושתו של מקום מותנית בהתנהגותם של חרדים בו, כי אז אין שום משמעות למושג ארץ-הקודש או לגלות מארץ-הקודש. קדושת הארץ אינה תלויה בדבר; אדם אינו יכול להוסיף עליה או לגרוע ממנה; היא יציר-כפיו של האל הכל-יכול, אשר לו הארץ ומלואה; הוא שבחר לאהוב חלק זעיר ומוגדר של מעשה-ידיו יותר מכל שאר החלקים, בגלל סיבה שלא התבארה לנו; ואף קדושתנו כאומה אינה אלא תוצאת אהבתו חסרת-הפשר של האל לעמו. אולם במה מתבטאת קדושתה של הארץ, אתה שואל, ובמה שונה היא מארצות אחרות כדי להבין זאת, אתה צריך להכירה תחילה – את אדמתה, את סלעיה, את העצים, הגבעות, הפירות, האבק, האור, גווני הצבע – ולאהוב אותה. אתה חייב ללמוד את מראותיה ולהבחין במה שמעבר להם. אתה חייב לעמול כדי לחוש את קדושתה, כדרך שאדם עמל כדי להוציא זרע מקליפתו, או כדי לזרוע זרע באדמה ולעבדה עד שיבשיל וישא פרי. עכשיו אתה מבין? לא? אם כך גם לא תבין אם אומר לך שככל שהיהודים כאן פחות שומרי-מצוות, כן גדול יותר האתגר לאמונתך. וכן רב הגמול הרוחני במאמץ לגלות כי הארץ עודנה קדושה".

הכרתי פעם יהודי תמהוני בארצות-הברית. אחד משיגינותיו המוזרים היה סירובו לבקר בישראל, וזאת אף-על-פי שהיה משורר עברי מחונן ולא חסרו לו אמצעים להוצאות הדרך. כשנשאל על כך, השיב כי הדבר פשוט: יש לו חלום מסוים על המדינה היהודית ואין הוא רוצה שהמציאות תקלקל לו את החלום.

משבר הדת בתקופתנו

כפי שאמרתי, האיש היה תמהוני מאוד בעניין זה. לכאורה, מה לנו כי נלין על היהודי האורתודוכסי שלנו, אשר כאותו מאהב קומי במחזה, מעדיף להתגעגע מרחוק אל ארץ-הקודש במקום להיות בה, אף שאין עתה כל מניעה לכך? אל לנו להתפתות, אסור לנו לנהוג ברוחב-לב כאשר אנו דנים בהתנהגותו.

לדעתי, האורתודוכסיה אינה יכולה להחזיק מעמד לאורך ימים במתכונתה הנוכחית, קל-וחומר אינה יכולה לחדש פניה באורח משמעותי, לא בפזורה ולא בישראל. מספר הדבקים ביהדות החרדית הצטמק ומספרם זעיר בהשוואה למה שהיה לפני מאה שנה, ואף כי שיעור הירידה הנוכחי הוא פחות תלול – שכן, ככל אוכלוסייה שסכנת כליה נשקפת לה, גם היהדות החרדית פיתחה בתוכה נוגדנים חזקים – תהליך ההתשה נמשך. אף הגדולים במיתוסים הדתיים, שסיפקו לאנושות את אבני-הבניין של התרבות, אינם מתקיימים לעד; יש להם תוחלת-חיים היסטורית משלהם,

אשר מעבר לה אחת דתם לקמול ולגווע ויהיו עשירים ושופעים כאשר יהיו. שקיעתם עשויה להיות הדרגתית.

כלום פולחני-הטבע הקדומים במערב לא החזיקו מעמד מאות בשנים אחרי שהנצרות זכתה במערכה הכבדה על מוחם ועל לבם של בני-האדם? אף-על-פי-כן אין מנוס. אי-אפשר להמשיך לעד ביציקת יין חדש לקנקנים ישנים. האם יש יסוד כלשהו לאמונה – חוץ ממשאלת-הלב – כי היהדות תצליח לחמוק מגורל דומה, מה עוד שאין המדובר ביהדות בלבד? אנו חיים בתקופה שבה שתי דתות נוספות שזכו להצלחה גדולה יותר על-פי אמות-המידה הגשמיות – הנצרות והאיסלאם – שרויות אף הן בירידה, וביסודו של דבר מאותן הסיבות, שכן שלוש הדתות הללו מושתתות על מערכת של תפיסות לפיהן קיימים אל כל-יכול הצופה הליכות אדם, נבואה והתגלות, הפולחן והתפילה כערך אובייקטיבי, אשר הגישה המודרנית אינה מוכנה לקבלן.

אני יודע שבאי-אלו חוגים אינטלקטואליים רווחת לאחרונה הטענה, לפיה גם המדע בן-זמננו נאלץ להודות כי אמיתותיו אינן מוחלטות ואין בכוחו לתאר במידה מספקת את המציאות, ומשום כך עשויה גם הדת המסורתית למצוא מקום במסגרת ההשקפה המדעית. לדעתי, אין זו טענה כנה. העובדה שהגענו לכלל הכרה כי גם המדע הוא צורה של ניחוש אינטליגנטי הנזקק לסמלים ולדימויים, ואשר חרף כל תגליותיו נשאר הידע שלנו על עצמנו ועל היקום שאנו חיים בו לוט במסתורין, אין פירושה, כי המנטליות המדעית והמנטליות הדתית-מסורתית יכולות לדור בכפיפה אחת ולהשלים זו את זו. לכל היותר פירושה עשוי להיות כי באמצעות תרגיל סכולסטי עקר אפשר להוכיח כי מבחינה הגיונית אין סתירה ביניהן.

אולם מי יאמין כי דו-ערכיות לולינית הגורסת כי למדע – הוודאיות אשר למדע, ולא להוהים – אי-הוודאיות אשר לאלוהים, יש בה כדי להעניק השראה לאדם חושב, לחוש ולהתנהג לפי דרכי המסורת הדתית? הדת תהיה קיימת לעולם, שכן זו התשובה למסתורין, אולם מתכונתה תהיה שונה – דבר שאין בו כדי לשמחנו כיהודים. תולדות עמנו עוצבו יותר מתולדות כל עם אחר על-ידי המסורת הדתית. ועד היום אנו תלויים בדת יותר מעמים אחרים בנסותנו לחוש ולהבין מי אנו. משום כך התקשינו להיפרד מן הדת, ולא חדלנו לבקש דרכים כדי לדחות את רגע ההינתקות. ואולם, כשם שבעבר, על-אף היותנו עם ירא-שמיים, לא היינו יראי-שמיים יותר משכנינו הלא-יהודים (אם העובדות מן התקופה המודרנית אינן משכנעות אותך, חשוב על ימי תור-הזהב בספרד או על מאות שנותיה הראשונות של האימפריה הרומאית, תקופות שבהן נסחפו היהודים על-ידי גל של ספקנות מידבקת, כשהם נפגעים ממנו לא-פחות משנפגעו הלא-יהודים), כן שטות היא לחשוב שיעלה בידינו לבלום את השטפון הסוחף את העולם בתקופתנו. אנו חלק בלתי-נפרד מן האנושות, ולא נוכל להימלט מהרעה – היא תגיע גם אלינו.

העסקה הטובה ביותר

האם מיצינו את כל האפשרויות? את כולן פרט לאחת. בעולם היהודי של זמננו אפשר לפגוש לעתים טיפוס מוזר של יהודי, שיש המכנים אותו, באורח מוצלח למדי, "אורתופרכס"; איש זה חי כאחד האנוסים – אך במהופך; במקום שיאמין באמונה שלמה ביהדות המסורתית בלא שיוכל לקיים את מצוותה, הוא מקיים בקפידה את המצוות אף כי אינו מאמין בה. אדם כזה, שהוא על-פי-רוב בן למשפחה אורתודוקסית, לא יחלוק על תוכנו של המכתב הזה, חוץ מאשר על מסקנתו. "בדרך-כלל", עשוי הוא לומר אחרי קריאת המכתב, "תיארת היטב את הדילמה שבפניה אנו עומדים. הדוגמות של האורתודוכסיה שוב אינן אמינות, אך כל ניסיון לבנות יהדות השונה באורח

משמעותי מזו החרדית, אחת דתו להסתיים כתחליף גרוע ביותר. אולם התעלמת מצד נוסף של הבעיה, מן האכזרי שבכולם: כל עברו של עמנו מושתת על ערכי היהדות והם מורשתו היחידה, בלעדיהם איננו אלא אפס, או סכום השווה לאפס. וכי מה יש לנו מלבדם? הבה נתייחס אל כל היבטיה של הבעיה, ונהג על-פי מה שמתחייב מהתייחסות זו: נמשיך לחיות כיהודים חרדים ונקבל את סמכותה של ההלכה גם אם איננו מאמינים בה; ומעל הכול, הבה נגדל את ילדינו ברוח זו, בלי שנגלה להם את מעשה המרמה, וכך הם יגדלו כיהודים אשר בידיהם אפשר יהיה להפקיד בבוא העת את הלפיד. אין אנו צריכים לשגות באשליות, שבנינו יהיו מאמינים גדולים מאתנו. גם הם יגיעו לבגרות אינטלקטואלית ביום-מנ-הימים ויציגו את אותן השאלות שהצגנו, ואף יגיעו לאותן התשובות המטרידות. אולם עד אז תיהפך האורתודוקסיה, אם נצליח בינתיים לעשותה אטרקטיבית בעבורם, לדרך-חיים שגם הם יבחרו בה, דרך שלא ירצו לעזבה, ואת בשורתה יעבירו לבניהם אחריהם, כפי שאנו העברנו להם..."

וכן הלאה וכן הלאה. אכן, יש מן הפתוס האצילי בהשקפה כזו, ההופכת כל יהודי למעין מלך-פילוסוף, אשר ידיעת האמת הקטלנית רק מחזקת את החלטתו לחנך את נתיניו מאחורי חומת-מגן של זיוף, עד שיהיו חזקים די הצורך כדי להיות למלכים-פילוסופים בעצמם. הוצע אפילו שם של פילוסוף כמייסד האסכולה הזאת: הרמב"ם. על-פי דעה זו, עיון מעמיק בספרו "מורה נבוכים" מגלה כי מחברו היה בעצם ספקן מושבע, אשר מפעלו הכביר כפולמוסן וכבעל-הלכה לא נועד אלא לחזק בפומבי את אותה האמונה, שעמה נבצר ממנו להזדהות בסתר לבו. הבה נשאיר למומחים את ההכרעה בשאלה אם דימוי זה של הרמב"ם אכן תואם את האמת. ברם, אם אני מעדיף להטיל ספק באפשרות שהלפיד יוסיף להימסר מיד ליד לאורך ימים בצורה האמורה, הרי זה משום שהתנסיתי בכך במידה מסוימת. כוונתי לעובדה שזמן-מה אחרי שאבדה לי אמונתי גיליתי – דבר שאחרי-כן שיעשע אותי – כי אבי-מולידי אינו אלא "אנוס" כזה במהופך. עד היום אני אסיר-תודה לו על הבית היהודי שהעניק לי, אותו בית שהשפיע עלי יותר מכל דבר אחר, שהיום אני כותב לך את מכתבי זה מישראל; אך עליי להודות כי הוא נכשל בהשגת מטרתו העיקרית, הוא לא הצליח לגדלני באופן שאהיה ליהודי אורתופרכסי כמותו.

אני יודע שילדיי שוב לא יצטרכו לדחות את האורתופרכסיה כפי שאני דחיתה, כיוון שאני עצמי עשיתי זאת למענם. מאות שנות מסורת יהודית הגיעו לקצם בפרשת חיי, והרי זו אחריות כבדה שנטלתי על שכמי. אך חיים אלה היו מגיעים לקצם גם בגולה, בעוד שכאן, לפחות, יש ביכולתי להעביר את הלפיד הלאה בדרך היחידה הנראית לי ישרה והוגנת.

אני יכול להבטיחך כי אין זה הפסד גמור. צא וחשוב על החמור הנוער עתה בחוץ. שכני הביאו לכאן בבוקר צח זה, הבוקר הצח הראשון אחרי שבוע של גשמים כבדים, וקשר אותו אל עץ השקד שמאחורי ביתנו, שם הוא לוחך עשב עסיסי שאך זה נבט. השקד כבר פורח – להבה לבנה על צלע ההר ולרגליה שטיח ירוק עטור פרחים. העולם כולו מבלבל עתה, נובט ומשגשג במעין בולמוס של צמיחה, חש לשבור את צמאונו באדמה הרוויה ולגדול בטרם יאחר את המועד. החמור שרוי בגן-עדן. מה רבה הנאתו שסוף-סוף הוחלף תפריט-הקש, שעמו נאלץ להסכין עת ארוכה כל-כך, בעשב רענן! וגם אנו נהנים ממנו, חוץ מפרצי נערתו הדומים לתרועות שופר – תקיעה, שברים, שברים, שברים, מלבד זה נימוסי-השולחן שלו טובים בהחלט.

"ונתתי מטר ארצכם בעתו, יורה ומלקוש, ואספת דגנך ותירושך ויצהרך. ונתתי עשב בשדך לבהמתך ואכלת ושבעת". כמה פעמים אמרתי את המלים האלה בעודני נער בלי דעת מהו יורה ומהו מלקוש, וכיצד נראה העולם לאחר רדתו? אני יכול לומר לך בדיוק נמרץ: שלוש פעמים ביום אמרתי את המלים האלה, משום שהן מופיעות בקריאת שמע שאומרים בתפילת שחרית, מנחה

וערבית. ילדיי לא ידעו את התפילה הזאת על-פה כאביהם, אך הם ידעו את השפה שבה נכתבה והם יכירו את הארץ הזאת, הארץ היחידה שרשאים אנו לכנותה ארצנו; וזוהי, לטוב או לרע, העסקה הטובה ביותר שיש בידינו לעשות עם ההיסטוריה ברגע זה. אם תוכל להעלות בדעתך עסקה טובה מזו, ודאי תגלה את אוזני.

היה שלום